

elérhetetlen messzeségben, mérhetetlen „magasságban“ van az embertől — most épp jóságával és irgalmával —, mert nem akarja a pusztulást! És ez „a magasságos szózat“ Babits keresztény humanizmusának legszebb kifejeződése: Ninive, a Város, Európa, bármily bűnös — és Jónás szerint fölégetendő —, mégsem elpusztítandó! Isten ebben is „nagyobb“, mint az ember: szánja Ninivét, „mely lépcsőt emel a jövőnek, és megkegyelmez neki...“

Míg az első világháború idején Babits erkölcsi problematikájában Isten és a rossz jelenléte a világban nem fért meg, illetve össze nem egyeztethető ellentmondást jelentett, addig itt ez a kérdés már megoldódott Babits számára; az ellentmondás elsimult, az összeférhetetlenség egyszerű ellentétté szelődött. Isten „megengedi“ a rosszat, a rossz jelenlétét, de „hatalmában van“, s az nem gátolhatja meg terveinek végki-fejletében. „A Jó eszköze a rossz is.“ S „Ninive nem él örökké.“ Igaz, Jónás sem: „Eljön az ideje még, / születni fognak újabb Ninivék / és jönnek új Jónások...“, de mindezek az Úr terveinek megvalósulását hivatottak szolgálni.

Mégis, hol van az ember helye ebben a világszemléletben? Tulajdonképpen erre a kérdésre válaszol az elbeszélő költeményt bezáró Jónás imájával Babits: tele voltam azzal, hogy mekkora alkotó, próféta vagyok, s lám, most mindezt „viszi a víz“, de azért *mégis* szólnom, mondanom kell, „mint Ő súgja... s mint rossz gégémbe telik / és ne fáradjak bele estelig / vagy míg az égi és ninivei hatalmak / engedik, hogy beszéljek s meg ne haljak.“

Az ember — a költő és próféta — nem tehet mást, vallja küldetésének heroikus vállalásával Babits, mint végzi a maga szolgálatát; az írástudó, a pompéji katona, akinek önmentő árulása volna a legszörnyűbb árulás. A többi az Úr kezében van.

DÁVID ISTVÁN

ORGONÁINK VÉDELMEBEN

Az épületeket kivéve, talán az orgona az egyetlen olyan egyházművészeti objektum, mely nagyobb múltra tekinthet vissza, mint maga a kereszténység. 2200 éves története alatt volt már római cirkuszok és vásári multságok kedvenc hangszere, majd kb. 1000 év alatt fokozatosan bevonult a keresztény templomokba, és mint egyházzenei segédeszköz, elterjedt egész Európában. A reformáció alatt száműzték, majd később rehabilitálták. Az elcsitult vallási ellentétek után egyfelől — kis hordozható példányai révén — a házi muzsikálás közkedvelt hangszere lett, majd újra alkotva önmagát, átlényegült minden idők legpompásabb hangszerévé: a barokk orgonává. Sajnos a XIX. század orgonaépítészete már árnyként telepszik rá a sorozatgyártás és a technikai újítások egész sora. Fokozatosan elfordultak az addig használt és jól bevált építési

elvektől. A kevesebb anyagfelhasználást célozta, hogy a szélnyomás növelésének segítségével, viszonylag kevés sípsor kiépítésével is, igyekeztek minél nagyobb hangerőt kicsalni a hangszerből. Ez a századfordulóra technikailag tökéletes, de művészileg kétes értékű harsogó mammuthangszerek megjelenéséhez vezetett. Időközben az orgona a hangversenytermi életnek is elengedhetetlen kelléke lett. Századunk 30-as éveitől következett az orgonaépítés „reformációja“, mely kivezette hangszerünket a deformálódott elvek zsákutcájából és új művészeti irányvonalat fogalmazott meg számára. Korunknak — a barokk fénykorhoz hasonlítható — világviszonylatban fellendült orgonaépítészetéhez paradox módon a régi hangszerek újrafelfedezésén és újraértékelésén át vezetett az út; nem lehet tehát ezekre nem odafigyelni! Elgondolkoztató viszont saját régi hangszereink állapota, melyek újrafelfedezése és játszhatóvá tétele sajnos még mindig várat magára, nemkülönben az, hogy a XX. század végi világszínvonalú orgonaépítészetnek egyetlen példánya sem készült még el nálunk. Mindkettő egyházaink jövőbeli gondjai és nemes feladatai közé tartozik!

Hangsúlyoznom kell, hogy nem elfogultságból erednek kijelentéseim. Több művészet- és tudományág metszéspontja az orgona; benne találkozik a képzőművészet, zene, valamint technika és történelem; tehát különleges kultúrtörténeti helyzete és anyagi értéke mindenképpen indokoltá teszi, hogy szót emeljünk érdekében. Nem kívánok most általános szerkezeti és történeti fejtegetésekbe kezdeni, csupán néhány utalással szeretném eloszlatni a homályt, mely e hangszerrel sajnos még tulajdonosai előtt is fedi.

Szerkezetét tekintve összetett fúvós hangszer. Bonyolult technikai megoldásai és méretei miatt a szó szoros értelmében a zene szolgálatába állított építményről beszélhetünk. A vele szemben felállított mindenkori különleges és egyedi követelmények — különösen az előbbi századokban — eleve kizárták a sorozatgyártás lehetőségét. Ezért minden orgona *egyedi és különböző*. Szervesen következik ebből, hogy az összes hangszerek közül a legdrágább, s mint nagy anyagi áldozatokkal létrehozott építmény általában eredeti helyén maradt. Régi orgonáink zöme hazai műhelyekben készült, hazai mesterek munkája, s így nemcsak az egykori orgonaművészet színvonalát szemléltetik, hanem ugyanakkor hazai orgonaépítészetünknek értékes *dokumentumai* is. Eredeti környezetükben hely- és egyháztörténeti adatokat szolgáltatnak gyűlekezeteink kulturális és egyházzenei fejlettségéről. Ezek a régi *szerkezetek* a legösszetettebb és talán az emberi hang után legfenségesebb zenei *hangok* megszólaltatására képesek, tehát méltó partnerei kellene legyenek gyűlekezeti éneklésünknek.

Külső formájukat tekintve, művészi kiképzésű *szekrények*ben vannak elhelyezve, melyek — ha csupán mint régi bútordarabot elemeznénk is — művészettörténeti szempontból különös figyelmet érdemelnek. Arányaikban és méreteikben szervesen beleilleszkednek a nekik otthont adó épület arhitekturájába, annak belső berendezései közé. Természetes volt az az igény, hogy a templom fő díszei között stílusegység legyen, ezért nemegyszer azonos mester készítette el a szószék, az oltár, az orgona, vagy úrasztala díszítéseit is. Az orgona homlokzata sok esetben tükörképe a vele szemben elhelyezett főoltárnak: a kétfelől elhelyezkedő kiálló faragványok a szárnyasoltárookra emlékeztetnek, vagy a régi reneszánsz orgonák széttárható ajtait utánozzák. A gazdag fafara-

gások szintén hazai asztalosmesterek és képfaragók munkáját dicsérik. Háromszorosan érdemel tehát figyelmet e templomi berendezési tárgy; mint régi szerkezet, mint hangszer és mint régi asztalos- és szobrászmunka. E három jellemző szerencsés idő- és stílusbeli egybeesése egy-egy hangszert összeforrott egységgé tehet, és liturgikai szerepén túl különleges művelődéstörténeti értékévé emelheti azt. Ezen értékek tulajdonosai egyházaink, gondozói pedig lelkészeink, kántoraink és gondnokaink. Egy újonnan építendő orgona ára sípsoronként (regiszterenként) kb. 50 000 lej lenne. Nem mindegy tehát, hogy már felépült, *nagyértékű* hangszereinkkel hogyan sáfarkodunk. Ez nem utolsó sorban vagyoni probléma is.

Az orgonák tanulmányozása és védelmük Európában kb. fél évszázados múltra tekint vissza. Elsőnek Albert Schweitzer hangsúlyozta a régi orgonáknál alkalmazott technikai és esztétikai elvek felsőbbrendűségét, ugyanis a XIX. század végének tudományos technikai forradalma hátrányosan befolyásolta az orgonaépítést. Megjelent az új romantikus orgonaideál, mely az önálló, csillogó polifon játékra igen alkalmas barokk orgonával szemben az új, zenekari hangszíneket utánzó, de ugyanakkor lomhán, nehézkesen szóló hangszereket részesítette előnyben. Ezáltal az orgona hangja éppen csillogó fényét, orgonaszerűségét veszítette el. Sajnos példák egész sorát hozhatnánk arra, hogyan építették át a régi orgonákat Európaszerte, csupán a barokk orgonaszekrényt hagyva meg. Ez az átépítési láz, mely a századforduló tájékán volt a legelszántabb, szerencsére elsősorban anyagi lehetőségeknek volt a függvénye, s így kisebb városaink és falvaink többségében még érintetlen régi hangszereket találunk, melyeket lehetőleg továbbra is eredeti formájukban kell megőrizni és kijavítani.

Sokan elavultnak gondolják e régi szerkezeteket; nos az orgonaépítéssel mintegy kétezeréves történetében éppen ez a régi, mechanikus szerkezet, a sípok és billentyűk közvetlen, lécekkal, huzalokkal történő mechanikus összekötése (*trakturája*) bizonyult a legcélravezetőbbnek, legidőtállóbbnak és legprecízebbnek. Hosszútávú megbízhatósága mellett a legpontosabb megszólaltatást eredményezi: az orgonista a sípokkal közvetlen kapcsolatban van, nem pedig — ahogy Schweitzer fogalmazta meg — távirón vagy szócsövön át érintkezik azokkal, mint az elektromos vagy pneumatikus traktura esetében. Számos cikkében sikra szállt az ilyen régi szerkezetű orgonákért, a Bach-korabeli barokk hangszerekért. Eszméinek végső diadala korunk orgonareform-mozgalmának kezdete, mely döntő fordulatot jelentett az orgonákkal foglalkozó kutatásban. Az 1925-ös hamburgi—lübecki orgonakongresszus után egymást követték a régi orgonák korhű rekonstrukciói, és félszáz év tapasztalatait összegezve napjaink igényes orgonaépítői szinte kizárólag ezeket a megoldásokat alkalmazzák, még új hangszereikben is. A régi orgonák megőrzése és védetté nyilvánítása tehát éppoly természetes igény, mint a műemlék-épületeké, freskóké, stallumoké vagy harangoké.

Hogy egyházaink tulajdonát képező orgonáinkról ilyen értelemben beszélhessünk, mindenekelőtt szükség van hangszerállományunk összeírására, feltérképezésére, katalogizálására, majd történetük lehető legpontosabb rekonstruálására. Orgonáink múltjának megismerése nemcsak művészettörténeti szempontból fontos, hanem gyakorlati oknál fogva is, hiszen szakszerű *restauráló munka* el sem képzelhető ilyen — az orgonát mint technikai eszközt, mint hangszer és mint művészi kivitelű

berendezési tárgyat együttesen vizsgáló — megközelítés nélkül. Stílus-kategóriákba való besorolásuk azonban nehézségekbe ütközhet, annál is inkább, mert sok esetben a belső szerkezet, a sípanyag, illetve az orgonaszekrény különböző korokból származnak. Íme az orgonajavítások egyik nagy buktatója! Nem térhetünk ki tehát a hangszerek javítás előtti gondos elemzése elől, mivel ennek hiánya később már jóvátehetetlen beavatkozásokat eredményezhet.

Az *orgonaszekrény* megőrzése és védelme természetesen a legkönnyebb, de csak az első feladat. Elemző műgonddal kell felkutatni rajta a régi feliratokat, mesterjegyeket. Például itt-ott még fellelhetők a sarkpántok is, melyek az egykori széttárható ajtókat tartották, jelezve, hogy reneszánsz vagy korabarrokk hangszerrel van dolgunk. Sajnos még mindig megtörténik, hogy a régi barokk orgonaszekrényeket a templom belső javítása során, vagy „orgonajavítás“ címén átfestik és kivetkőztetik eredeti formájukból, eltüntetve ezáltal régi díszítéseit, stílusjegyeit, esetleg az orgona történetére utaló festett szövegeket.

A *belső szerkezet* is szakszerű elemzést igényel, melynek során tisztázni kell, mi az, amit érdemes belőle megtartani és mi az, amit mint oda nem illő toldalékot el kell távolítani. Ebben a vonatkozásban lehetőleg az eredeti — esetleg csak szerződésekből vagy jegyzőkönyvekből ismert — hangkép megőrzésére vagy visszaállítására kell törekedni. Természetesen az orgonaszekrényhez hasonlóan, a belső szerkezet és hangzásideál különböző korokban szintén más-más stílusjegyeket hordozott. Orgonáinkat csak akkor tudjuk művészi színvonalon kihasználni, ha építésük korának megfelelő zeneműveket szólaltatunk meg rajtuk. Ez a korhű előadás egyik — ha nem is az egyetlen — követelménye. Régi orgonákban sok a magasfekvésű, élehangú változat (4', 2', 1' lábas regiszterek, kvintek, mixturák), melyek helytelen használat esetén természetesen nem nyújthatnak művészi élményt. Ezeknek a hangszereknek valódi egyéniségét lassú akkordozás helyett gyors, mozgalmas polifon zenével lehet leginkább érvényre juttatni. Nem lehet eléggé elítélni azokat a megoldásokat, melyek — a hangszerrel kapcsolatos történeti ismeretek hiányában — ilyen változatok kiiktatásához, rosszabbik esetben új, „lágyabb“ változatok (Gamba, Cselló, Salicionál) beépítéséhez vezetnek. Ezeknek klasszicista vagy romantikus hangszerekben van a helyük, ahol stilisztikailag épp olyan fontosak és a kor zenéjének autentikus előadásában épp olyan nélkülözhetetlenek, mint a nemes fényt kölcsönző változatok barokk elődeikben. Ez az „újítás“ nemcsak a hangszer stílusegységét bontja meg, hanem hangerejét is nagymértékben csökkenté, kétségessé téve ezáltal liturgiai használhatóságát is. Előfordul, hogy a hangszert a gyülekezet „kinövi“ s ennek hangereje többé már nem felel meg az elvárásoknak, következésképpen bővíteni kell azt. Ilyen esetben nagy körültekintéssel kell elvégezni a munkálatokat, korszerűen és korhűen, az orgona adott stílus kategóriából való kiragadása nélkül.

Gyakori eset volt és sajnos napjainkban is megtörténik, hogy a régi, hátuljátszós orgonát átalakítják, és az orgonaszekrény előtt külön játszóasztallal látják el, minek következtében az addig könnyed billentés még nehézkessé is válik. Ezáltal éppen egyik értékes hangszer kategóriánkat, a *barokk pozitív* orgonát fosztják meg eredeti stílusától s így hangszer-történeti értékétől is. Teszik pedig mindezt azzal az indokolással, hogy a kántor nem lát ki az orgona mögül, nem érvényesül eléggé. A hangszer története éppen elég példát sorakoztat fel arra nézve, hogyan lehet

ezen segíteni, esetenként a hátsó vagy oldalsó keretbetétek rácsozásával, vagy tükrök felszerelésével. Véleményem szerint soha sem lehet egyensúlyban a két serpenyő, melyekben egy történeti hangszer feláldozását, illetve a már említett „igényt“ mérlegelik, mert a kántoroknak elsősorban hangjukkal, játékkal kell kitűnniök, érvényesülniök.

Természetes, hogy nem érdeml meg minden hangszerünk a messze-
menő kíméletet és figyelmet. Legértékesebbek kétségtelenül azok, ame-
lyek teljes eredetiségükben maradtak ránk. Ezek egy-egy stílus vagy
korszak jellegzetes példányai, esetleg bizonyos orgonaépítő mesterek és
családok tipikus munkastílusát őrző emlékek. Legtöbb orgonánkon kés-
őbbi átalakítás, bővítés nyoma látható; ezek mintegy időrendben ábrá-
zolják a hazai orgonaépítés útját és fejlődését. Célszerű ezeket javítás
előtt a már említett szempontok szerint gondos elemzésnek alávetni. Lé-
nyegében a múlt század végén épült mechanikus, csúszóregiszteres or-
gonák mindenképpen, a századforduló körüli romantikus orgonaépíté-
szetnek pedig bizonyos jellegzetes hangszerei kerülhetnek védelem alá,
megkülönböztetett óvatosságot és figyelmet igényelve. Ez az az időpont,
ami után az orgonagyárak tucathangszerei elárasztották templomainkat,
kiszorítva onnan a kis mesterek olykor igényes egyedi munkáit. Leg-
bonyolultabb a helyzet akkor, ha régi orgonaszekrénybe, vele szöges el-
lentétben álló új, romantikus hangzószer és pneumatikus traktura épült
be, — ezt elhanyagolt műszaki állapot is tetézi. Ez az a határeset, ami-
kor — mivel orgonaépítési lehetőségeink enyhén fogalmazva szerények,
és a hangszerek végleges elnémulásától kell tartani — a hibák kijaví-
tásával sajnos éppen a meglévő felemás helyzetet kell állandósítani, fel-
adva ugyanakkor fontos restaurátori alapelveket.

Orgonáink karbantartása annyira magától értetődő igény, hogy
nem kívánok róla külön szólni. Állandó és felelős gondozó hiányában
viszont a ma még hibátlan példányok is holnapra hangszerroncokká
válhatnak. Annyi művészeti emlékünkn pusztult el évszázadok folyamán,
hogy ezt a luxust nem engedhetjük meg magunknak!

Olyan régi, kisméretű hangszerekről is tudunk, melyek már nem
felelhetnek meg az istentiszteleti követelményeknek, rendbehozatalukra
pedig pillanatnyilag nincs lehetőség, vagy nincs meg a kellő anyagi fe-
dezet. Ezeknek összegyűjtése — egy esetleges egyháztörténeti múzeum-
ban való elhelyezése által a biztos pusztulástól is megmenekülnének.

Napjaink helytelen, de jellegzetes és sajnos egyre általánosabbá váló
törekvése a klasszikus orgonáknak elektronikus hangszerekkel való he-
lyettesítése. E rövid életű érzékeny és kényes „műszerek“, melyek mű-
ködési időtartamát nem évszázadokban, hanem órákban mérik, sem tech-
nikailag, sem pedig hangminőség szempontjából nem versenyezhetnek
klasszikus társaikkal. Nem kívánok ezzel semmiféle megrögzött konser-
vatív szemléletet képviselni vagy támogatni, csupán hangsúlyozni sze-
retném: működési elveiben és hangkeltésében is merőben más kategó-
riájú hangszerről van szó, tehát összehasonlítási alapunk sem lehet. Rá-
adásul nedves és fűtetlen helyiségekben még garantált működési idő-
tartamának is csak töredékét képes kiszolgálni ez az orgonapótló alkal-
matosság! Sajnos ennek ellenére az utóbbi időben nagyon elszaporod-
tak. Ez a megoldás sem a régi hangszerek rendbetételének ügyét, sem
pedig a megszokott erdélyi orgonaépítő-tradíció feltámasztását nem
szolgálja.

Mindvégig tudatosan kerültem a „templomi orgona“ kifejezést. Úgy érzem, hogy e szókapcsolatot sokan kibúvónak használják, mintegy igénytelenebb hangszernek jelölve azt, holott templomainkban nem lehet helye igénytelenségnek. Nincs külön templomi orgona és művészi vagy hangversenyorgona, csak jó orgona, meg rossz orgona van! Mindenik korszaknak és stílusnak egyaránt megvannak a jó és kevésbé sikerült példányai. A jó orgonától elsősorban szép hangzást, megbízhatóságot és jó kihasználhatóságot várunk, mely a vele szemben támasztott liturgiai elvárásokkal is egybevágh. Rajtunk múlik tehát, hogy a művészi szép felé törekedve, egyéb egyházművészeti értékeink mellett az orgonáinkkal szemben is, nagyobb igényeket támasztunk-e?!

SMITH, ROY

EGY TEST TAGJAI VAGYUNK

1Kor 12, 12—13

Több mint 1900 esztendeje, hogy Pál apostol a felolvasott szavakat írta a korintusi gyülekezetnek. Ūgy látszik, hogy ebben az idōben széthúzások és erkölcsi lazaságok voltak a gyülekezetben, melyet Pál apostol második missziói útja alkalmával alapított, amikor hosszabb idōn át tartózkodott Korintus városában.

Bár a felolvasott ismerōsen hangzó szavak régen írōdtak a korintusi keresztények vezetése és oktatása céljából, mégis Pál apostol egyszerű és mély tartalmú üzenetének maradandó mondanivalója volt világszerte a keresztények számára. Ezeknek a szavaknak ma is van jelentésük a mi életünkben. Hiszem, hogy Pál apostol üzenetét még a keresztény egyházon kívül is nagyra értékelik.

Kedves testvéreim, ti jól ismeritek Pál apostol tanítását a szeretetről:

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem mint a zengō érc vagy pengō cimbalom. És ha jōvendőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyükrol, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi hasznom abból... Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.“

Egy ilyen szívből jōvō tanításnak nemcsak állandó helye van a világirodalomban, de mondanivalója is van minden ember, nō, férfi és gyermek számára, bármilyen vallásfelekezethez tartozik, és bármilyen felfogást követ.

Amint elutazásom elōtt otthonomban azon gondolkodtam, hogy szívem és értelmem mélyéből mit hozzak nektek, úgy találtam, hogy Pál apostol felolvasott szavai lesznek a legalkalmasabbak. A felolvasott páli tanítás arra figyelmezteti a korintusi keresztényeket, hogy bármennyire különböznek is egymástól, mégis egy test tagjai. Az apostol tanítását azzal szemlélteti, hogy testünkben a láb, a kéz, a fül, a szem és más szervek bár különbözō funkciókat töltenek be, mégis mind szükségesek és lényegesek az egész test egészségére és jólétére nézve. Így van ez az egyházban is. A gyülekezet tagjainak hasonlóképpen egymásért kell élniök és egymásról kell gondoskodniök: „És akár szenved egy tag — mondja Pál apostol —, vele együtt szenvednek a tagok mind; akár tisztességgel illetetik egy tag, vele együtt örülnek mind.“

Nagy kitüntetés számomra, hogy hivatalos minőségemben köztetek lehetek. Elōször is mint az angol unitárius egyház fōtitkára. Ez az egyház fogja össze az angol unitáriusokat, egyházközségeiket és a különbözō unitárius intézményeket.

Az angol unitárius egyház lelkeszei, világi tagjai, egyházközségei és leányegyházközségei legmelegebb üdvözlését és legjobb kívánságait hozom és tolmácsolom. Az angol unitáriusok, bár legtöbbszörnek nem lesz alkalma találkozni ve-